

Federaal
Planbureau

Aanvullende indicatoren naast het bbp

Bijlage: samenvatting van de raadpleging

Februari 2016

Kunstlaan 47-49
1000 Brussel

e-mail: contact@plan.be
www.plan.be

Federaal Planbureau

Het Federaal Planbureau (FPB) is een instelling van openbaar nut.

Het FPB maakt studies en vooruitzichten over economische, sociaaleconomische en milieubeleidsvraagstukken en de integratie daarvan in een context van duurzame ontwikkeling. Hiertoe verzamelt en analyseert het FPB gegevens, onderzoekt het aanneembare toekomstscenario's, identificeert het alternatieven, beoordeelt het de gevolgen van beleidsbeslissingen en formuleert het voorstellen.

Het stelt zijn wetenschappelijke expertise onder meer ter beschikking van de regering, het Parlement, de sociale gesprekspartners, nationale en internationale instellingen. Het FPB zorgt voor een ruime verspreiding van zijn werkzaamheden. De resultaten van zijn onderzoek worden ter kennis gebracht van de gemeenschap en dragen zo bij tot het democratisch debat.

Het Federaal Planbureau is EMAS en Ecodynamische onderneming (drie sterren) gecertificeerd voor zijn milieubeheer.

Overname wordt toegestaan, behalve voor handelsdoeleinden, mits bronvermelding.

Verantwoordelijke uitgever: Philippe Donnay

Federaal Planbureau

Kunstlaan 47-49, 1000 Brussel

tel.: +32-2-5077311

fax: +32-2-5077373

e-mail: contact@plan.be

www.plan.be

Aanvullende indicatoren naast het bbp

Bijlage: samenvatting van de raadpleging

Februari 2016

Inhoudstafel

1. Voorstelling van het proces	1
2. Ontvangen opmerkingen	3
2.1. Algemene opmerkingen	3
2.2. Keuze van de thema's	5
2.3. Selectiemethode van de indicatoren	6
2.4. Selectie van de indicatoren	10
2.5. Presentatie van de indicatoren	19
2.6. Lijst van hoofdindicatoren	19
3. Bibliografie	20

Bijbehorende publicaties

Dit document is een bijlage bij het Rapport over de aanvullende indicatoren naast het bbp (INR/FPB, 2016a). Een andere bijlage werd eveneens gepubliceerd, namelijk een databank met alle gegevens van de indicatoren uit hoofdstuk 4 van het Rapport (INR/FPB, 2016b).

Beide publicaties zijn beschikbaar op de website van het Federaal Planbureau (www.plan.be).

1. Voorstelling van het proces

De wet van 14 maart 2014 geeft aan het Instituut voor de Nationale Rekeningen (INR) de opdracht om "aanvullende indicatoren voor het meten van levenskwaliteit, menselijke ontwikkeling, sociale vooruitgang en de duurzaamheid van onze economie" uit te werken en op te volgen. Volgens dezelfde wet vertrouwt het INR de berekening van deze aanvullende indicatoren toe aan het Federaal Planbureau (FPB).

Dit document is een bijlage van het rapport *Aanvullende indicatoren naast het bbp* dat de gehanteerde methodologie om deze indicatorenset uit te werken, evenals de volledige lijst met gekozen thema's en indicatoren en de evoluties van deze indicatoren beschrijft (INR/FPB, 2016a). De andere bijlage van dit rapport is een databank met alle ingezamelde gegevens (INR/FPB, 2016b).

De wet formuleert verschillende principes waarmee rekening gehouden moet worden bij het opstellen van deze indicatoren; onder meer dat hun uitwerking moet gebeuren "op basis van de participatie van de bevoegde overheidsdiensten en het Belgische middenveld" (BS, 2014).

Om deze participatie te realiseren werd een raadpleging georganiseerd via de Interdepartementale Commissie voor Duurzame Ontwikkeling (ICDO) voor de bevoegde overheidsdiensten en via de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (FRDO) voor het middenveld, zoals aangekondigd tijdens de plenaire vergadering van de ICDO van 25 juni 2015 en de Algemene vergadering van de FRDO van 24 april 2015. Na overleg met het Secretariaat van de ICDO en met het Secretariaat van de FRDO, werd die raadpleging in verschillende stappen georganiseerd.

- 15 september 2015: doorsturen van een ontwerprapport naar de ICDO en de FRDO. Dit rapport bevatte het belangrijkste van de werkzaamheden van het FPB: methodologie, volledige lijsten van thema's en indicatoren, presentatie van de gegevens. Een begeleidende brief gaf toelichting over de organisatie van de raadpleging en bevatte negen vragen gesteld aan de ICDO en de FRDO om het voorwerp van de raadpleging te kaderen.
- 21 september 2015: seminarie om dit rapport voor te stellen aan de ICDO en aan de FRDO. Dit seminarie vond plaats op het Federaal Planbureau. De doelstelling was om iedereen de mogelijkheid te geven om, enerzijds, de inhoud van het op 15 september doorgestuurde rapport, en anderzijds, het raadplegingsproces te begrijpen opdat ieder zijn of haar commentaren kan geven op basis van een zo compleet mogelijke informatie.
- 15 en 22 oktober 2015: organisatie van twee ronde tafels, de ene met de ICDO en de andere met de FRDO, om hun commentaren te verduidelijken en te bespreken; commentaren dienden ten laatste één week voor de ronde tafel verstuurd te worden.

Het FPB heeft rekening gehouden met de commentaren (herziening van het tussentijds rapport op basis van de raadpleging en van de voortzetting van de werkzaamheden door het FPB). Deze bijlage van het rapport herneemt deze commentaren en legt, desgevallend, uit waarom ze al dan niet geïntegreerd werden, of verduidelijkt of ze in een latere versie van de aanvullende indicatoren zullen staan. Bepaalde punctuele opmerkingen zoals typefouten, grammaticale fouten of foutieve verwijzingen naar bronnen werden uiteraard allen geïntegreerd en worden dan ook niet weergegeven in de onderstaande tabellen.

De onderstaande tabellen hernemen in de linkerkolom de tijdens de raadpleging gekregen commentaren. De schriftelijke commentaren werden als dusdanig in de kolom opgenomen, mits een

eventuele samenvatting in geval van een groot aantal voorbeelden, en een aantal mondelinge opmerkingen werden door de TFDO samengevat. De rechterkolom herneemt het antwoord van het FPB. Te noteren dat een transversaal antwoord op verscheidene commentaren is dat het een wettelijke verplichting en een methodologische keuze is om het aantal thema's en het aantal indicatoren per thema beperkt te houden.

Verschillende leden van de ICDO hebben als antwoord een individuele schriftelijke bijdrage opgestuurd. Tijdens de ronde tafel waren de meeste ICDO-leden die een bijdrage hadden opgestuurd aanwezig evenals een aantal leden die geen bijdrage hadden opgestuurd. In het vervolg van dit document zal de bijdrage van een lid van de ICDO aangeduid worden als de 'ICDO'.

De FRDO, daarentegen, heeft een gemeenschappelijke bijdrage gestuurd *Ontwerprapport 'Aanvullende indicatoren naast het bbp – synthesesdocument met de standpunten van de leden die hebben deelgenomen aan het raadplegingsproces'*. Niet alle leden hebben deelgenomen aan het raadplegings- en redactieproces van de tekst. In het vervolg van dit document zal de groep van leden van de FRDO die hebben deelgenomen aan het raadplegings- en redactieproces aangeduid worden als 'de ledengroep'. Tijdens de ronde tafel waren de leden van de FRDO die aan de bijdrage hebben deelgenomen allen aanwezig. De ledengroep bestond uit:

- Voorzitter van de Werkgroep Strategie: Tom Bauler (Université Libre de Bruxelles)
- Leden van de FRDO met stemrecht en hun vertegenwoordigers : Antoinette Brouyaux (Associations 21), Cécile De Schoutheete (Inter-Environnement Wallonie), Brigitte Gloire (Oxfam), Nilufer Polat (CGSLB – syndicat libéral), Maggi POPPE (Nederlandstalige Vrouwenraad)
- Expert: Paul-Marie Boulanger (Institut pour un Développement Durable)
- Secretariaat FRDO: Marc Depoortere, Fabrice Dehoux

De structuur van dit rapport steunt op de vragen die tijdens de raadpleging gesteld werden aan de ICDO en de FRDO. De gestelde vragen zijn opgenomen in het kader 1.

Kader 1

Vragen over de thema's

- V1. Stelt u nog andere thema's voor?
- V2. Stelt u voor bepaalde thema's aan te passen of te schrappen?

Over de indicatoren: Deel 3.2.1 van het rapport beschrijft de methode die werd gekozen om de indicatoren en de kwaliteitscriteria waaraan die criteria moeten beantwoorden, aan te duiden.

- V3. Hebt u opmerkingen of voorstellen om die methode of criteria te verbeteren?

Er worden voor elk van die thema's indicatoren voorgesteld in deel 3.2.2 van het rapport.

- V4. Stelt u andere bestaande indicatoren voor? Indien ja, van waar zijn ze afkomstig?
- V5. Stelt u voor indicatoren te schrappen?
- V6. Welke indicatoren zouden er in de toekomst nog ontwikkeld moeten worden?
- V7. Hebt u opmerkingen over de manier waarop de indicatoren worden voorgesteld (hoofdstuk 4 van het rapport)?

Over de lijst met hoofdindicatoren: De wet vereist 'een zo beperkt mogelijk aantal categorieën of hoofdindicatoren'. De keuze is gevallen op een relatief beperkt aantal thema's (11) en er werd voor gekozen een hoofdindicator per thema voor te stellen.

- V8. Hebt u opmerkingen over de keuze van de hoofdindicatoren?
- V9. Stelt u een andere methode voor om een lijst met hoofdindicatoren op te stellen?

2. Ontvangen opmerkingen

2.1. Algemene opmerkingen

Dit punt herneemt de gekregen algemene commentaren.

Tabel 1

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk)	Algemeen steunen we de gevolgde benadering in de voorgestelde methodologie (thematische benadering, drie conceptuele dimensies) en waarderen we de kwaliteit van het geleverde werk.	-
FRDO (schriftelijk)	De ledengroep wenst het belang dat ze hecht aan de wet van 14 maart 2014 te ondersteunen en juicht dus de uitvoering ervan door de TFDO toe. De groep is van mening dat dit werk wezenlijk moet bijdragen aan het beleid inzake duurzame ontwikkeling, de democratische opvolging en de participatie van het maatschappelijk middenveld.	-

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
	De betrokkenheid van het maatschappelijk middenveld en het parlement wordt eveneens positief onthaald door de ledengroep, die trouwens bereid is het parlementair debat te voeden. De ledengroep meent dat het parlementair debat essentieel is opdat het ontwikkelde instrument optimaal aangewend kan worden om zijn beleidsopvolgende rol te vervullen.	
FRDO (schriftelijk)	De ledengroep vindt ook dat de termijn om te antwoorden op het ontwerppapport te krap was.	De raadplegingskalender is hierboven vermeld.
FRDO (schriftelijk)	De ledengroep apprecieert dat ze betrokken werd bij dit raadplegingsproces dat in haar ogen een eerste fundamentele stap betekent naar een volwaardige participatie en hoopt jaarlijks betrokken te kunnen worden in de cyclus van herziening/verbetering van het proces. De ledengroep is echter van mening dat het absoluut noodzakelijk geweest zou zijn hen te betrekken van bij de start van de werkzaamheden, met name om in samenwerking het proces en de werkmethode uit te werken. Met het voorgestelde lineair raadplegingsproces kan het maatschappelijk middenveld niet ten volle tussenkomen in de opbouw van indicatoren, aangezien bepaalde keuzes reeds vaststaan (bv. de keuze om geen compositie indicatoren te gebruiken). Om die participatie daarnaast ook meer inclusief te maken, zou de FRDO de rol van platform kunnen spelen om andere consultatieve organen samen te brengen (bv. de Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen) in het kader van toekomstige werkzaamheden.	Een ambitieuzer raadplegingsproces is mogelijk, maar er moet rekening mee gehouden worden dat er voor een dergelijk proces bijkomende financiële middelen en personeel nodig zijn. De conclusie van hoofdstuk 2.7 van het Rapport legt uit waarom de synthetische indicatoren in dit stadium niet werden gekozen, maar wel in volgende edities opgenomen zouden kunnen worden naargelang de methodologische vooruitgang.
ICDO (RT ¹)	Een extra deel aan het einde (aanbevelingen/besluit) over de maatschappelijke uitdagingen gericht aan het parlement zou nuttig zijn zodat ze kunnen reageren. Die aanbevelingen zouden maatschappelijke domeinen kunnen identificeren die thans nog niet aan bod komen in indicatoren zodat er een vraag ter ontwikkeling van die statistieken ontstaat.	Hoofdstuk 3 van het Rapport stelt de lijst van gekozen thema's voor en vergelijkt die met andere lijsten die gebruikt worden in internationale werkzaamheden. Voor elk thema wordt er uitleg gegeven bij de selectie van de gekozen indicatoren. Daarnaast worden er indicatoren, die in ontwikkeling zijn of ontwikkeld moeten worden, voorgesteld voor de volgende edities.
ICDO (RT)	Veel meer de nadruk leggen op het minder normatieve karakter van dit werk ten opzichte van de andere bestaande werkzaamheden (SDG, IDO...). De werkzaamheden over duurzame ontwikkeling vertrekken van doelstellingen en vervolgens worden indicatoren gekozen om te meten of die doelstellingen bereikt zijn, wat niet het geval is in deze publicatie.	De aanpak in dit rapport is inderdaad minder normatief dan een aanpak voor duurzame ontwikkeling. Niettemin koppelt dit rapport doelstellingen uit de strategieën voor duurzame ontwikkeling of uit andere relevante teksten aan het merendeel van de gekozen indicatoren. Hoofdstuk 4 van het Rapport vermeldt die doelstellingen. De werkzaamheden rond de aanvullende indicatoren naast het bbp worden ontwikkeld in overeenstemming met die rond de indicatoren van duurzame ontwikkeling.

¹ RT = ronde tafel.

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk)	Wat betreft het overzicht van recente internationale werkzaamheden, zou men niet nog explicieter moeten zijn over de onderliggende redenen voor de selectie van de voorgestelde werkzaamheden? Dat zou foutieve interpretaties moeten vermijden (nl. het feit dat de selectie als partieel wordt beschouwd ten koste van de aanvullende indicatoren naast het bbp van het compositie type). Bovendien zou de verwijzing naar de mededeling van de EC die "synthetische milieu- en sociale indicatoren" aanbeveelt, misschien om dezelfde redenen aangevuld kunnen worden.	De inleiding in hoofdstuk 2 van het Rapport, die werd aangevuld na de raadpleging, geeft duiding bij de redenen voor die selectie. De conclusie van dat hoofdstuk (2.7) legt uit waarom de synthetische indicatoren in dit stadium niet werden gekozen, maar wel in volgende edities opgenomen zouden kunnen worden naargelang de methodologische vooruitgang.

2.2. Keuze van de thema's

Dit punt herneemt de commentaren gekregen als antwoord op de vragen 1 en 2 van kader 1.

Tabel 2

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)	Milieu en Klimaat van elkaar scheiden in het verlengde van wat voorgesteld wordt door UNECE, CBS, LTV, TFDO. Het thema "milieu en klimaat" omvat inderdaad veel verschillende uitdagingen. De ICDO en leden van de FRDO stellen voor om de themalist uit te breiden met specifieke thema's voor de lucht-, water- en bodemkwaliteit.	Na de raadpleging werden de thema's gereorganiseerd: 'Milieu', 'Klimaat en energie', 'Natuurlijke hulpbronnen'. Het thema 'Milieu' onderverdelen in 'lucht, water- en bodemkwaliteit' zou daarentegen te gedetailleerd geweest zijn en zou het aantal thema's niet voldoende hebben beperkt.
ICDO (RT)	Twee extra thema's zouden opgenomen kunnen worden: huisvesting en landbouw.	Die thema's werden niet hernomen onder andere om het aantal thema's te beperken en omdat die thema's betrekking hebben op regionale bevoegdheden.
FRDO (schriftelijk)	Parallel met het in rekening houden van de genderdimensie via opsplitsingen, wensen leden een bijkomend thema toe te voegen, namelijk de gendergelijkheid. Wat die genderdimensie betreft, stelt de ledengroep voor minstens alle genderindicatoren van de SDG's op te nemen, maar ook alle indicatoren waarvoor dat relevant is naar geslacht op te splitsen. Daarnaast zou het genderthema indicatoren moeten omvatten die de volgende onderwerpen weergeven: <ul style="list-style-type: none"> - Deelname v/m aan besluitvorming op verschillende domeinen en beleidsniveaus (voorbeelden: uitvoerende en wetgevende macht, beursgenoteerde bedrijven, vakbonden en werkgeversorganisaties...). - Inkomen, middelen en capaciteiten v/m. - Combinatie arbeid en gezin (voorbeelden: gemiddelde tijdsbesteding per week naar betaalde en onbetaalde arbeid, participatie aan sociaal leven, zorg aan zorgbehoevenden...). 	Er werd voor geopteerd de nadruk te leggen op de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in alle thema's waar dat relevant en mogelijk was, in plaats van de kwestie apart te behandelen en dit om de nadruk te leggen op het transversaal karakter van deze ongelijkheid. Een samenvatting van de waarnemingen wordt ook voorgesteld in hoofdstuk 5 van het Rapport. Er werd een groot aantal bijkomende indicatoren voorgesteld om de omvang van de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen aan te tonen, maar algemeen genomen zitten die nog in de ontwerpfase. In het beste geval werden de gegevens voor die indicatoren slechts een of twee keer verzameld in punctuele studies. Na de raadpleging werden er bijkomende opsplitsingen toegevoegd.

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
	<ul style="list-style-type: none"> - Geweld en seksueel geweld in de publieke en private sfeer (voorbeelden: partnergeweld naar ernst en aard van het geweld, slachtoffers van mensenhandel en seksuele uitbuiting, gedwongen huwelijken...). 	
FRDO (schriftelijk)	Een thema "governance en participatie" toevoegen met indicatoren die de volgende onderwerpen weergeven: het gebruikspercentage van de impactanalyse van de regelgeving; het aantal gerapporteerde incoherenties in de monitoring van de invoering van de beleidscoherentie voor ontwikkeling; de invoering (en toepassing) van regels die toezien op de onafhankelijkheid van publieke mandatarissen en ambtenaren ten opzichte van private belangen en hun dialogen; de scheiding binnen de niet-gouvernementele belanghebbenden in de vertegenwoordigers van een sector met winstoogmerk en de vertegenwoordigers van een algemeen belang of een non-profitsector; de participatieve aspecten (kwaliteit en frequentie van de dialoog met het maatschappelijk middenveld).	Het thema 'Samenleving' omvat onder meer indicatoren met betrekking tot dat onderwerp. De hier voorgestelde indicatoren werden niet hernomen, om het aantal indicatoren te beperken omdat het merendeel van die indicatoren nog ontwikkeld moet worden.

2.3. Selectiemethode van de indicatoren

Dit punt herneemt de commentaren gekregen als antwoord op vraag 3 van kader 1.

Tabel 3

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)	<p>De ICDO en de ledengroep van de FRDO vragen de werkzaamheden te heroriënteren en te versterken om coherent te zijn met de lopende processen die verband houden met de indicatoren op de andere beleidsniveaus, waarvan onder meer:</p> <ul style="list-style-type: none"> - op internationaal niveau: het 'Global Indicator Framework' voor de opvolging van de SDG's die afgerond zou moeten worden in maart 2016 en goedgekeurd door de UN Statistical Commission; - op Europees niveau: het rapporteringssysteem van de Europa2020-strategie en de aanverwante strategieën en roadmaps. - op federaal niveau: de update van de indicatoren van duurzame ontwikkeling (www.indicators.be) en de redactie van het Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling; de rapportering over de opvolging van de federale beleidsvisie op lange termijn inzake DO; en de SDG's en hun toepassing op federaal niveau; 	<p>Hoofdstuk 1 van het Rapport vermeldt de synergiën en de samenhang die ontwikkeld moeten worden tussen de verschillende werkzaamheden met betrekking tot de indicatoren. Het FPB is op de hoogte van die werkzaamheden en zal er rekening mee houden bij de voorbereiding van de actualiseringen van de aanvullende indicatoren naast het bbp.</p> <p>In dit rapport werd er evenwel voor gekozen niet dieper in te gaan op dat onderwerp, met name omdat het nog zal evolueren in de komende maanden door de publicatie van de lijsten met opvolgingsindicatoren van de SDG's en dat deze indicatoren een invloed zullen hebben op de werkzaamheden van alle niveaus.</p>

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
	<p>- op regionaal niveau: de lopende werkzaamheden over de aanvullende indicatoren naast het bbp (IWEPS) en de indicatoren van duurzame ontwikkeling (Departement Duurzame Ontwikkeling).</p>	
	<p>Volgens de ledengroep moet dat coherent maken echter gebeuren door erover te waken dat de afstemming van de indicatoren op hun specifieke doelstelling een prioriteit blijft.</p>	
<p>ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)</p>	<p>Concepten aan de basis van duurzame ontwikkeling zijn die van 'behoefte', respect van rechten en gender. Die komen niet duidelijk naar voor in de benadering van de TFDO; de ledengroep stelt dus voor die concepten op te nemen. Ook de overgang van behoeftenbevrediging naar welzijn is niet echt uitgelegd.</p> <p>Wat betreft dat behoeftenconcept, zouden relatieve indicatoren soms gepaard moeten gaan met absolute indicatoren. In het ontwerprapport wordt mobiliteit bijvoorbeeld gemeten via modale aandelen; de ledengroep meent dat het totale verkeer (de mobiliteitsbehoefte) ook in aanmerking moet worden genomen.</p>	<p>Er bestaan verschillende visies over hoe concepten zoals welzijn, behoeften en rechten expliciet gedefinieerd en gemeten moeten worden door kwantitatieve indicatoren. De benadering van dit rapport is een geheel van determinerende factoren van het welzijn en de ontwikkeling te identificeren en te meten.</p> <p>Wat vervoer betreft, werd er niet gekozen voor een indicator m.b.t. het totale verkeer, omdat het concept van 'verplaatsingsbehoefte' moeilijk te definiëren is en niet noodzakelijk overeenstemt met het totale aantal verplaatsingen.</p>
<p>ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)</p>	<p>De ledengroep stelt tevreden vast dat de inter-en intragenerationele aspecten van duurzame ontwikkeling in aanmerking genomen zijn bij de uitwerking van thema's en indicatoren, en dit via het onderscheid tussen de dimensies 'Hier en nu', "Later" en "Elders". Niettemin betreuren ze dat die dimensies niet op een meer geïntegreerde en systemische manier benaderd zijn. De oorzakelijkheidsverbanden die beleidskeuzes mogelijk maken, zijn aldus niet identificeerbaar.</p> <p>Bovendien zijn de dimensies "Elders" en "Later" nu heel weinig aanwezig in de verschillende thema's. Het transversale "gender" en het luik Noord/Zuid zijn evenmin voldoende aanwezig en niet voldoende uitgewerkt in de verschillende indicatoren.</p>	<p>De structurering van de indicatoren in die drie dimensies werd herzien na de raadpleging (zie tabel 21 van het hoofdrapport). Er zijn 34 indicatoren die gekoppeld zijn aan de dimensie 'Later' en 8 aan de dimensie 'Elders'.</p> <p>Geslacht komt op transversale wijze aan bod door de opsplitsing van 20 indicatoren doorheen vijf thema's. Een samenvatting van de waarnemingen wordt ook voorgesteld in hoofdstuk 5 van het Rapport.</p> <p>Het luik Noord/Zuid is weinig ontwikkeld, onder andere omdat de door de wet gedefinieerde opdracht het niet expliciet vermeld.</p>
<p>FRDO (schriftelijk)</p>	<p>Voor de indicatoren met als doel het opstellen van vergelijkingen tussen landen, zou het jaarrapport die indicatoren moeten voorstellen voor de verschillende landen waarvoor de vergelijking als relevant wordt beschouwd.</p>	<p>Vergelijkingen met andere landen zullen aan bod komen in de volgende editie van het rapport.</p>
<p>ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)</p>	<p>De ICDO en de ledengroep van de FRDO stellen voor dat als indicatoren gepaard gaan met een norm of een door België beoogde doelstelling, die in de mate van het mogelijke worden vermeld.</p>	<p>Hoofdstuk 4 van het Rapport vermeldt die doelstellingen voor elke indicator wanneer dat relevant is.</p>
<p>FRDO (schriftelijk)</p>	<p>De ledengroep meent dat in aanvulling op die doelstellingen, de communicatie en de sensibilisering van de burgers in aanmerking moet worden genomen om de samenleving naar een duurzame ontwikkeling te laten evolueren. De ledengroep stelt voor de indicatoren te valoriseren op een website en de burgers en meer bepaald de studenten te sensibiliseren.</p>	<p>De indicatoren zijn samengevoegd in een spreadsheet die beschikbaar is op de website van het FPB www.plan.be. Er werd ook een perscommuniqué verspreid. Er zullen andere communicatieve acties overwogen worden onder andere afhankelijk van de beschikbare middelen.</p>

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
	Pictogrammen die de evolutie van die indicatoren evalueren, zouden ook de leesbaarheid van de resultaten kunnen bevorderen.	Aangezien de evaluaties van de evolutie van de indicatoren in de synthese (hoofdstuk 5 van het Rapport) erg voorzichtig geïnterpreteerd dienen te worden, leek het niet relevant om ze als pictogrammen weer te geven.
ICDO (RT) en FRDO (schriftelijk)	Bij de keuze van indicatoren mag een positieve evaluatie geen criterium zijn, anders kunnen de positieve zaken die nog inspanningen vergen uit het oog verloren worden. Voor de ICDO en de ledengroep van de FRDO is het logischer om eerst een meer uitgebreide indicatorenlijst op te stellen, en die vervolgens te beperken als men vaststelt dat bepaalde indicatoren niet nuttig of relevant zijn, in plaats van te starten met een beperkte lijst.	Hoofdstuk 3 van het Rapport preciseert de gehanteerde selectiecriteria. Het aantal positieve evaluaties maakt hier geen deel van uit. Hoewel ze niet expliciet aan bod komen, werd een groot aantal indicatoren overwogen bij de voorbereiding van dit werk, vooral door vroegere werkzaamheden van het FPB en van andere instellingen, zoals bijvoorbeeld die aangehaald in hoofdstuk 2 van het Rapport.
ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)	De ICDO en de ledengroep van de FRDO vragen meer aandacht voor de compositie indicatoren. Compositie indicatoren kunnen de drie dimensies van duurzame ontwikkeling met elkaar verbinden maar ook de interacties tussen de thema's aantonen. Ze zijn ook van belang in termen van publiek debat.	De conclusie van dat hoofdstuk (2.7) legt uit waarom de synthetische indicatoren in dit stadium niet werden gekozen, maar wel in volgende edities opgenomen zouden kunnen worden naargelang de methodologische vooruitgang.
FRDO (schriftelijk)	De ledengroep vindt dat er een specifieke plaats toegekend moet worden aan transversale indicatoren om aspecten zoals ongelijkheid weer te geven. Op dezelfde manier zouden er ook indicatoren ontwikkeld moeten worden die externaliteiten weergeven. Algemeen genomen zouden indicatoren die de oorzaken van problemen weergeven in verband gebracht moeten worden met indicatoren die de gevolgen weergeven zodat de oorzakelijkheidsverbanden zichtbaar worden.	De interkwintielverhouding van het inkomen wordt gebruikt als indicator van inkomensongelijkheid. Daarnaast wordt een groot aantal indicatoren opgesplitst volgens relevante bevolkingscategorieën. Voor de oorzakelijkheidsverbanden zou een systemisch samenlevingsmodel ontwikkeld moeten worden die alle grootheden verbindt die die indicatoren opvolgen. Dit is een ambitieus onderzoeksprogramma dat niet voorzien is in het kader van dit rapport.
ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)	Het feit dat bepaalde gegevens nog niet beschikbaar zijn mag geen reden zijn om een indicator niet op te nemen. Als een indicator relevant is, zouden er op middellange/ lange termijn gegevens voor de opmaak verzameld moeten kunnen worden. Voor sommige specifieke indicatoren kan België zelfs een pioniersrol vervullen.	Hoofdstuk 3 van het Rapport stelt te ontwikkelen indicatoren voor.
ICDO (schriftelijk)	Voor elke bijkomende, te ontwikkelen indicator is een prioritering ex ante vereist, in constant overleg met de producenten van de basisstatistieken. Met zulk overlegsysteem kunnen prioritaire, haalbare indicatoren geformuleerd worden en kan vermeden worden dat coördinatieorganen zoals het coördinatiecomité of (later) het IIS onnodig discussiëren.	Het FPB werkt samen met andere producenten van statistieken om de beschikbare gegevens zo goed mogelijk te benutten.
FRDO (schriftelijk)	De ledengroep meent dat om een betrouwbare interpretatie van de indicatoren en hun evolutie mogelijk te maken, ze telkens vergezeld zouden moeten gaan van technische gegevens die de steekproefmethode in het geval enquêtes in detail beschrijven. Daarnaast zou voor deze laatste een onafhankelijke kwaliteitstoetsing georganiseerd moeten worden, bv. in de vorm van een onderzoek door gelijken (peer review).	Dat relevant verzoek zal overwogen worden voor de volgende edities van de aanvullende indicatoren, afhankelijk van de beschikbare middelen. Veelal wordt die informatie geleverd door de organisaties die de indicatoren opgenomen in de set aanvullende indicatoren produceren. De lezer wordt verwezen naar die gegevensbronnen.

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)	De ledengroep waardeert het dat veel indicatoren opgesplitst zijn per geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. De ICDO onderstreept dat niet alle indicatoren opgesplitst zijn volgens leeftijd, geslacht, opleidingstype en/of socio-economisch niveau, en meer bepaald “per inkomenscategorie binnen de bevolking...” (zie wet) terwijl dat interessante informatie kan opleveren. Dat is nog niet gebeurd voor alle indicatoren waarvoor dat relevant zou zijn, in de meeste gevallen omdat er daarvoor basisstatistieken ontbreken of omdat ze de nodige disaggregatie niet mogelijk maken. Voor al deze indicatoren zal vooraf afgetoetst moeten worden of, wanneer en onder welke voorwaarden de gevraagde disaggregatie binnen de courante statistiekproductie haalbaar is.	De vaststelling die hiernaast wordt gemaakt is relevant. Voor een groot aantal indicatoren is het echter niet mogelijk na te gaan of, wanneer en onder welke omstandigheden de opsplitsingen beschikbaar zullen zijn.
ICDO (schriftelijk)	De methode is voldoende robuust, maar men zal het juiste evenwicht moeten vinden tussen de verschillende kwaliteitscriteria (relevantie, nauwkeurigheid, snelheid...), de beschikbaarheid van de basisstatistieken, de kosten, enz.	-
ICDO (schriftelijk)	De voorkeur geven aan vergelijkbare indicatoren die steunen op gegevens van internationale rapportering en het European Statistical System.	Dat is een van de criteria die gebruikt werd bij de selectie van de indicatoren (zie punt 3.2.1 van het Rapport).
ICDO (schriftelijk)	Indicatoren schrappen wanneer ze minder relevant zijn ten opzichte van een klassieke analyse van het bbp, met name elke indicator die zou samenhangen met het bbp. Bovendien kunnen indicatoren die niet (meer) relevant zijn voor België - aangezien ze ver afliggen van een limiet van niet-houdbaarheid - geschrapt of vervangen worden door indicatoren waarvoor we in het rood staan, en die zichtbaar niet houdbaar zijn (PM2.5) aangezien we voor die indicatoren de toegestane limieten zoals gedefinieerd in de Europese regelgeving bereiken.	De samenhang met het bbp kan geen criterium zijn om een indicator niet te selecteren, omdat veel indicatoren samenhangen met het bbp zonder dat de causaliteit vastgesteld of verworpen kan worden. Bepaalde indicatoren hebben hun doelstelling bereikt of zelfs overtroffen. Hun evolutie moet echter verder opgevolgd worden, omdat deze evolutie zou kunnen omkeren en de doelstellingen zouden kunnen evolueren.
ICDO (RT)	Het is van belang alleen te meten wat een probleem dreigt te stellen en niet alles te meten.	De keuze van de thema's en indicatoren heeft tot doel een geheel van determinerende factoren van het welzijn en de ontwikkeling te identificeren en te meten.
ICDO (schriftelijk)	De indicatoren zouden nationaal moeten zijn en niet noodzakelijk louter federaal. Dat is reeds het geval voor de biodiversiteit.	De indicatoren hebben betrekking op België als geheel en gaan vaak over onderwerpen die betrekking hebben op federale, gewest- en gemeenschapsbevoegdheden.

2.4. Selectie van de indicatoren

Dit punt herneemt de commentaren gekregen als antwoord op de vragen 4 tot 6 van kader 1.

2.4.1. Subjectief welzijn

Er werd geen voorstel gedaan voor dit thema.

2.4.2. Levensstandaard en armoede

Tabel 4

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk)	Er wordt meermaals geschreven dat de indicator risico op armoede of sociale uitsluiting sinds het begin van de jaren 2000 gebruikt wordt, wat correct is voor het monetaire armoederisico maar niet voor risico op armoede of sociale uitsluiting, dat voorgesteld werd voor de EU2020-strategie die in 2010 werd vastgelegd.	Bij de beschrijving van de indicator over armoede of sociale uitsluiting is verder verduidelijkt dat deze ontwikkeld is in het kader van de Europa2020-strategie. Dat de indicator over het armoederisico, die een deelindicator is van de indicator over het risico op armoede of sociale uitsluiting, reeds vroeger werd gebruikt, nl. sinds 2000, is hierbij eveneens benadrukt.
ICDO (schriftelijk)	Wat een opsplitsing volgens geslacht betreft, dient te worden opgemerkt dat die opsplitsing moeilijk te interpreteren valt voor alle indicatoren uit de SILC-enquête, aangezien ze enkel de situatie van alleenstaanden weergeeft. De gebruikte inkomens voor de indicatoren worden immers verrekend op het niveau van het huishouden, waardoor de inkomensongelijkheden binnen de huishoudens worden opgeheven en de vergelijkingen naar geslacht dus vertekend worden.	De indicator armoederisico is niet meer opgesplitst volgens geslacht, omdat deze opsplitsing inderdaad enkel iets zegt over de situatie van alleenstaanden.
ICDO (schriftelijk)	Loonkloof tussen mannen en vrouwen: deze indicator kan enkel gehanteerd worden voor vergelijkingen tussen loontrekkenden, d.w.z. een duidelijk beperkter doelpubliek dan dat beoogd door de armoede-indicatoren in het algemeen. Men kan zich dus afvragen of deze indicator relevant is binnen de armoede-indicatoren.	Deze indicator focust inderdaad op één aspect nl. genderongelijkheden in inkomens uit betaalde arbeid, dat, naast andere, het armoedeprobleem in het algemeen beïnvloedt. Indien de opmerking suggereert dat deze indicator beter aan bod zou komen in een ander thema, nl. werk, dan verduidelijkt een voetnoot dat deze indicator ook in het thema 'werk' aan bod had kunnen komen. Een volgende versie van het rapport kan waarschijnlijk verder verduidelijken dat sommige indicatoren, zoals deze, op het raakvlak liggen van verschillende thema's.
ICDO (schriftelijk)	Finale consumptie van de huishoudens: Hoe wordt rekening gehouden met het stijgend aantal gezinnen/eenoudergezinnen? Die gezinnen worden daarenboven veel meer blootgesteld aan het armoederisico. Die situatie is ook helemaal niet neutraal vanuit het oogpunt 'geslacht'. In dit thema wordt het geslacht echter opgenomen in de vorm van verschillen in maand- of jaarloon tussen mannen en vrouwen, maar in veel eenoudergezinnen werkt het gezinshoofd niet (zie bv. armoederapport van het Brussels Gewest).	De indicatoren over het armoederisico, de lage werkintensiteit en de ernstige materiele deprivatie zijn opgesplitst naar huishoudentype, waaronder eenoudergezinnen.

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
FRDO (schriftelijk)	Leden menen dat de consumptie van de huishoudens een onderscheid mogelijk zou moeten maken tussen ‘minimale’ bestedingen die nodig zijn om te voldoen aan de basisbehoeften (huisvesting, energie...) en de totale bestedingen (de idee is om een onderscheid te maken tussen de dwingende bestedingen (of uitgaven), d.w.z. de verplichte uitgaven die verband houden met contracten (bv. huur, hypothecaire leningen...) of lopende abonnementen (energie, water...) of gelinkt aan de uitoefening van een beroep (inclusief mobiliteit) en ‘discretionaire’ bestedingen die meer gelinkt zijn aan persoonlijke keuzes).	Er bestaan verschillende methodes om dit zgn. ‘minimale consumptie’ te bepalen. Verder onderzoek is noodzakelijk om tot een wetenschappelijke en maatschappelijke consensus te komen over de meest aangewezen wijze om dit op te volgen.
ICDO (TR)	S80/S20, houdt geen rekening met het laagste inkomensdeciël, de situatie van de armsten weergeven is echter belangrijker dan de ongelijkheden omdat die vooral de schommelingen van de rijksten weergeven. Idealiter zou er een indicator over de 1% armsten moeten bestaan, ook al bestaan er momenteel enkel gegevens over de 1 % rijksten.	De S80/S20 houdt inderdaad geen rekening met het laagste deciel (of percentiel) maar dit is net een voordeel omdat het laagste (en ook het hoogste) percentiel vaak sterk fluctueert. De S80/S20 vlakt deze fluctuaties uit door het kwintiel te nemen. Afgezien hiervan beschrijft de indicator over het armoederisico de situatie van de bevolking met een inkomen onder de armoedegrens. Op basis van de beschikbare gegevens is dit ongeveer 15% van de bevolking in België of m.a.w. het eerste deciel en de eerste helft van het tweede deciel. Ongetwijfeld blijft verder onderzoek noodzakelijk over de situatie van de allerarmsten in onze samenleving.
ICDO (schriftelijk)	Waarom werden de opvolgingsindicatoren van de LTV 2050 niet hernomen, zoals het bevolkingsaandeel dat leeft onder de armoeddrempel (met bijzondere aandacht voor bepaalde doelgroepen zoals eenoudergezinnen) of de schuldgraad van de gezinnen?	Beide indicatoren en desbetreffende opsplitsingen zijn opgenomen.
ICDO (schriftelijk en RT)	Een indicator toevoegen voor het meten van de ongelijkheden, bijvoorbeeld ongelijkheden in het patrimonium.	De S80/S20 was reeds opgenomen maar tijdreeksen over ongelijkheden in het patrimonium zijn niet beschikbaar. Dergelijke indicatoren kunnen verder ontwikkeld worden.
FRDO (schriftelijk)	Leden stellen tot slot voor om indicatoren toe te voegen die de volgende onderwerpen weergeven: kwaliteit van de leefomgeving (kwaliteit van de huisvesting, blootstelling aan overlast en vervuiling, groene ruimte, ...); het welzijn/geluk zoals de <i>Happy Planet Index</i> ; de progressiviteit van de inkomens; de ongelijkheden, via bijv. het BIP 40 (ongelijkheids- en armoedebarmometer in Frankrijk), de herkomst van inkomens (werkloosheidsuitkeringen, leefloon...); het leefloon (m/v); het vermogen; de schuldgraad van de gezinnen (bijv.: aantal gezinnen met een collectieve schuldenregeling).	Indicatoren over het leefloon, overmatige schuldenlast en ongelijkheden (vooral in het inkomen) zijn opgenomen. De andere indicatoren zijn niet hernomen aangezien er keuzes gemaakt moeten worden om het aantal indicatoren per thema te beperken.

2.4.3. Werk en vrije tijd

Tabel 5

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk)	De opsplitsing voor personen met een migratieachtergrond of naargelang de nationaliteit lijkt nuttig naast geslacht en opleidingsniveau.	De werkgelegenheidsgraad van Belgen, EU-burgers (uitgezonderd Belgen) en niet EU-burgers en het verschil tussen de werkgelegenheidsgraad tussen Belgen en niet-EU-burgers is opgenomen.
ICDO (schriftelijk)	Onvrijwillige deeltijdse arbeid: deze indicator die werd opgesteld op basis van de enquête naar de arbeidskrachten, kan problemen veroorzaken voor vergelijkingen in de tijd (de vragen werden meermaals veranderd) en op internationaal niveau (bepaalde vragen zijn enkel voor nationaal gebruik maar de antwoorden op die vragen kunnen de antwoorden op vragen uit de Europese enquête beïnvloeden).	De fiche vermeldt deze methodologische verduidelijking bij de definitie. Een internationale vergelijking werd niet opgenomen.
ICDO (RT)	Het is voor werkzoekenden niet gemakkelijk om aangepaste vacatures te vinden. Wat is de toekomst voor mensen met lage opleiding?	De indicatoren over werkgelegenheid en werkloosheid zijn opgesplitst volgens opleidingsniveau.
ICDO (schriftelijk)	Vrije tijd: er wordt verwezen naar vragen uit de SILC-enquête over vrije tijd, maar die vraag werd slechts een keer gesteld (EU-SILC 2013). Er is vandaag geen zekerheid dat die indicator op regelmatige basis berekend zal kunnen worden.	Sinds het ontwerprapport werden de resultaten van een 3 ^e enquête van Statistics Belgium gepubliceerd (zo moet EU-SILC niet gebruikt worden) over tijdsbesteding in België en deze werd dan ook gebruikt voor deze publicatie.
ICDO (schriftelijk)	Een indicator toevoegen om de jobkwaliteit te meten en een indicator over het percentage arme werknemers, alsook met het thema 'decent work' en de SDG nr 8.	De indicator over het armoederisico is opgesplitst volgens socio-professioneel statuut, waaronder werkenden. Het is op dit ogenblik niet duidelijk welk de meest geschikte indicator is om het concept 'decent work' in de Belgische context te beschrijven. Verder onderzoek is ongetwijfeld noodzakelijk, maar de indicatorenlijst vermeldt reeds bepaalde aspecten van kwaliteit van de arbeid zoals stress.
FRDO (schriftelijk)	Leden stellen tot slot voor om indicatoren toe te voegen die de volgende onderwerpen weergeven: activiteitsgraad (m/v); activiteitsgraad deeltijdse tewerkstelling (m/v) en gemiddeld aantal werkuren per week (m/v); aantal en aandeel (m/v) per arbeidssector (globaal, en voor leidinggevende posities); werkgelegenheidsgroei, aandeel personen met onzekere contracten, een indicator over de jobkwaliteit.	Indicatoren over werkgelegenheid, onvrijwillig deeltijdse arbeid (opgesplitst volgens geslacht) en vrije tijd waren reeds opgenomen. De andere voorgestelde indicatoren zijn niet opgenomen, aangezien er keuzes gemaakt moeten worden om het aantal indicatoren per thema te beperken. Bovendien is er niet altijd een consensus over de meest aangewezen methode.

2.4.4. Gezondheid

Tabel 6

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk)	Voor de levensverwachting bij de geboorte en de levensverwachting in goede gezondheid wordt Eurostat vermeld als bron. Eurostat beschikt niet over gegevens om die indicatoren per opleidingsniveau op te splitsen. Dat werk zou uitgevoerd moeten worden door Statistics Belgium voor de levensverwachting en door het Instituut Volksgezondheid voor de levensverwachting in goede gezondheid, maar hiervoor zou een haalbaarheidsstudie moeten worden uitgevoerd.	De Eurostat-bron in tabel 8 stemt overeen met de levensverwachting (totale gegevens). De bron voor de levensverwachting opgesplitst volgens opleidingsniveau is het European Health & Life Expectancy Information System, wat wordt aangegeven in hoofdstuk 4 van het Rapport, onder de figuur met die gegevens.
ICDO (schriftelijk)	Het thema verwijst naar de gezondheidsdeterminanten waaronder het milieu, maar geen van de voorgestelde indicatoren is momenteel een directe 'milieu-gezondheid'-indicator. Mogelijke suggesties: sterfte door hittegolven, longaandoeningen en fijn stof/NOx in de lucht.	Bepaalde indicatoren zijn voorhanden, maar er moeten keuzes gemaakt worden om het aantal indicatoren per thema te beperken. Bovendien was de uitstoot van bepaalde van die vervuilende stoffen opgenomen. De evolutie ervan geeft dus onrechtstreeks informatie over gezondheid.
ICDO (schriftelijk)	Een andere gezondheidsdeterminant is voeding (dagelijkse consumptie van groenten en fruit, dagelijkse consumptie van vlees).	De indicator is voorhanden en maakt deel uit van de indicatoren van duurzame ontwikkeling (zie www.indicators.be), maar er moeten keuzes gemaakt worden om het aantal indicatoren per thema te beperken. De keuze viel dus op tabak en obesitas (deze laatste houdt gedeeltelijk verband met het voedingsgedrag).
ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)	Waarom werden de opvolgingsindicatoren uit de LTV 2050 niet opgenomen (sterftegraad naar geslacht, leeftijd, socio-economische categorieën met betrekking tot: hart- en vaatziekten, kankers, diabetes en chronische aandoeningen aan de luchtwegen). Andere mogelijke indicatoren : evolutie van dementiegevallen; DAILY Disability-Adjusted Life Year (DALY); indicator Noord/Zuid voor dat thema (bv. budget Belgische ontwikkelings samenwerking voor projecten volksgezondheid, Belgische financiering via FAO). Leden stellen ten slotte voor om indicatoren toe te voegen die de volgende onderwerpen weergeven : seksuele, reproductieve, en gezondheidsrechten (toegang tot en gebruik van anticonceptiemiddelen, aantal abortussen naar leeftijdsgroep en per 100 zwangerschappen, hiv/aids naar overbrengingswijze en leeftijd, genitale verminking, toegang tot kwaliteitsvolle informatie over seks - naar informatiekanaal); prevalentie van kankers bij kinderen; anorexia (m/v).	Bepaalde indicatoren zijn voorhanden, maar er moeten keuzes gemaakt worden om het aantal indicatoren per thema te beperken.

2.4.5. Opleiding en vorming

Tabel 7

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk)	In plaats van 'Voortgezette opleiding' zou het beter zijn de benaming 'Levenslang leren' te gebruiken, aangezien die het vaakst door experts wordt gebruikt.	De wijziging werd doorgevoerd.
ICDO (schriftelijk)	Zou het ook niet interessant zijn een indicator te volgen over de kwaliteit van het onderwijs misschien onder meer via de PISA-enquête.	Die indicator is niet voorhanden als uniek cijfer op Belgisch niveau, maar hij wordt berekend door elke gemeenschap.
FRDO (schriftelijk)	Ten slotte stellen leden voor om indicatoren toe te voegen die de volgende onderwerpen weergeven: aantal en percentage personen met een diploma wetenschappen, technologie, ingenieur en wiskunde (m/v); aantal en percentage personen met een diploma in de gezondheidszorgvakken (m/v); academisch personeel naar niveau en studiedomein (m/v).	Die indicator zou in de toekomst berekend kunnen worden, maar het zal moeilijk zijn de gegevens te verzamelen op Belgisch niveau.

2.4.6. Samenleving

Tabel 8

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
FRDO (schriftelijk)	De indicator 'Opkomst bij verkiezingen' lijkt weinig relevant in de ogen van leden, gezien de stemplicht in België; participatieve kanalen zouden een beter alternatief zijn voor die indicator.	Het rapport vermeldt op p. 32 dat de 'Opkomst bij verkiezingen' door de kiesplicht in België niet geschikt is voor internationale vergelijkingen, maar wel om de evolutie in België in de tijd vast te stellen.
FRDO (schriftelijk)	Leden stellen voor om indicatoren toe te voegen die de volgende onderwerpen weergeven: uitdagingen van justitie en eerbiediging van rechten die bekrachtigd zijn in internationale overeenkomsten en verdragen; vertrouwen in justitie; geweld; onveiligheid (veroordelingen, beklagden en slachtoffers naar type vergrijp); aangiften van misdrijven (voor allen m/v); verblijfsrecht naar statuut (vluchteling, gezinshereniging, werkvergunning); zelfmoorden (m/v).	Er moeten keuzes gemaakt worden om het aantal indicatoren per thema te beperken.

2.4.7. Milieu en klimaat

Tabel 9

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk)	Kunnen de indicatoren milieu en klimaat gelinkt worden aan een postcode (er is een groot verschil tussen stad en platteland) en aan het inkomen van de inwoners. Zodoende kan vervuiling gelinkt worden aan sociale uitsluiting. Kunnen gezondheidsindicatoren gelinkt worden aan beide voorgaande?	Dat is te gedetailleerd voor het beschouwde werkkader.

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk)	De twee klimaatindicatoren geven slechts deels het thema weer (beperking) en gaan niet in op het vermogen om met de gevolgen van de klimaatverandering om te gaan (aanpassing). Er zou ook onderzoek verricht moeten worden naar indicatoren die het reactievermogen ten aanzien van klimaatverandering tot uiting brengen. Dat zou ook toelaten beter in overeenstemming te zijn met de Langetermijnvisie inzake duurzame ontwikkeling en met de SDG's.	Er wordt momenteel veel onderzoek verricht naar de aanpassing, maar het is nog niet mogelijk om een of twee indicatoren te hebben die dat onderwerp samenvatten. Het is moeilijk om concrete indicatoren te definiëren die het concept reactievermogen meten. Er werd trouwens geen enkele indicator voorgesteld. Het FPB zal het onderzoek in dat domein opvolgen.
ICDO (schriftelijk)	Het rapport 'Monitoring, reporting and evaluation of adaptation at national level - Lessons from across Europe' wordt naar verwachting begin 2016 gepubliceerd door het EU-milieugentschap.	-
FRDO (schriftelijk)	De indicator 'consumptie van landbouwpesticiden' zou vervangen moeten worden door de behandelingsfrequentie-index per gewas die meer geschikt is om te meten hoe afhankelijk de landbouw is van inputs.	Het toxiciteitsniveau van elke pesticide is een betere indicator dan de consumptie van pesticiden en het FPB volgt de lopende werkzaamheden hierrond op.
ICDO (schriftelijk)	Met een indicator die tot doel heeft de koolstofvoetafdruk te meten zou er in de context van een geglobaliseerde economie rekening gehouden kunnen worden met emissies verbonden aan geconsumeerde goederen en diensten.	Onderzoek is, onder andere op het FPB, lopende om voetafdrukindicatoren te ontwikkelen.
FRDO (schriftelijk)	Leden stellen tot slot voor om indicatoren toe te voegen die de volgende onderwerpen weergeven : de vier voetafdrukken (water, grond, grondstoffen en koolstof); vervuilende stoffen in de lucht, het water en de bodem.	Onderzoek is, onder andere op het FPB, lopende om voetafdrukindicatoren te ontwikkelen.

2.4.8. Natuurlijke hulpbronnen en energie

Tabel 10

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk)	Een lid van de ICDO waardeerde het feit dat de indicatoren van de natuurlijke hulpbronnen en energie geen intensiteitsindicatoren zijn.	-
ICDO (schriftelijk)	Er wordt vermeld: "Het binnenlands materiaalverbruik houdt rekening met de grondstoffen bevat in de afgewerkte en halfafgewerkte goederen die in België worden ingevoerd...". Dat veronderstelt dat alle grondstoffen die nodig zijn voor de vervaardiging van de in België ingevoerde goederen verrekend worden, wat niet het geval is.	De tekst van het rapport werd aangepast om rekening te houden met die opmerking.
FRDO (schriftelijk)	De indicator 'totaal binnenlands materiaalverbruik' geeft de impact van België op de evolutie van de grondstoffenvoorraden slecht weer. Bepaalde kritische hulpbronnen worden immers niet in grote hoeveelheden verbruikt (bijvoorbeeld zeldzame aardmetalen). Daarenboven zou de consumptie naast de beschikbaarheid van de hulpbron geplaatst moeten worden. Voor de biomassa zou het interessant zijn het binnenlands verbruik te vergelijken met de binnenlandse productie.	Dat is te gedetailleerd voor het beschouwde werkkader.
ICDO (schriftelijk)	Het zou interessant zijn om de energiezekerheid (diversificatie van energiebronnen, prijsvolatiliteit, enz.) te meten.	Er werd een indicator van energieafhankelijkheid toegevoegd.

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk)	Wat gerecycleerd afval betreft, zou het interessant zijn om op termijn een onderscheid te kunnen maken tussen afval dat opnieuw gebruikt wordt in een productieproces en afval dat op een andere manier teruggewonnen wordt (SDG 12).	Dat is niet mogelijk met de gegevens die momenteel beschikbaar zijn.
ICDO (RT) FRDO (schriftelijk)	De indicatoren moeten de druk die wij via ons verbruik uitoefenen op de uitputting van mondiale kritische hulpbronnen (in het bijzonder CO ₂ en klimaat, het verband tussen invoer en biodiversiteit) evalueren. Het Federaal Planbureau zou moeten nagaan of het haalbaar is de ultieme oorsprong te berekenen van onze meest problematische invoer (soja, palmolie) vandaan komt om de plaats te identificeren waar die voetafdrukken uitgeoefend worden (ecologische, water-, en koolstofvoetafdruk). Diezelfde methode zou de ultieme oorsprong van onze belangrijkste indirecte consumptie die op sociaal vlak het meeste problemen oplevert moeten evalueren (koffie, cacao, katoen, coltan, fosfaten, enz.). Er zou dan een 'sociale voetafdruk' en een 'milieu-voetafdruk' opgesteld worden. Er zou gebruik gemaakt moeten worden van indicatoren die gericht zijn op het standpunt van de consument/de vraag en niet enkel op het territoriaal standpunt, zoals nu het geval is.	Onderzoek is, onder andere op het FPB, lopende om voetafdrukindicatoren te ontwikkelen.
FRDO (schriftelijk)	Ten slotte stellen leden voor indicatoren toe te voegen die de volgende onderwerpen weergeven : verliezen en verspilling van voedsel; TMR (Total Material Requirements); Material footprint - in absolute waarden en naar inwoner voor het deel consumptiepatronen; subsidies voor fossiele brandstoffen (totale percentage van de nationale uitgaven).	Onderzoek is, onder andere op het FPB, lopende om indicatoren van de voetafdruk en de Total Material Requirement te ontwikkelen. Er moeten ook keuzes gemaakt worden om het aantal indicatoren per thema te beperken.

2.4.9. Gebieden en ecosystemen

Tabel 11

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk)	Naast de indicator 'vogel' - die robuust, simpel en toegankelijk lijkt voor het grote publiek - bestaat er de 'Living Planet Index', een programma dat gebruik maakt van de variaties in de abundantie van de gewervelden. De indicator is een verhouding van de populatiegroottes tussen datum t en 1970.	De zeven eerste opmerkingen worden in één zelfde antwoord beantwoordt. Om de opmerkingen over dat thema verder uit te diepen, heeft er een specifieke ontmoeting plaatsgevonden tussen de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu en het FPB.
ICDO (schriftelijk)	Indicatoren met betrekking tot de populatie van een enkele soort (indicatorsoort, hoeksteen, symbolisch of overkoepelend), 'wachters' van het milieu zoals bijen door hun specifieke rijkdom (populatiegrootte en variaties), hun verspreidingsgebied en hun uitstervingskans te vermelden.	Uit die vergadering bleek dat de in het ontwerprapport voorgestelde indicatoren voor het thema 'Gebieden en ecosystemen' momenteel als enige beschikbaar zijn, hoewel het niet de beste indicatoren zijn om dat thema te weerspiegelen. Bij gebrek aan beter worden ze daarom behouden.
ICDO (schriftelijk)	De indicator met betrekking tot het 'aandeel vissoorten binnen duurzame referentiewaarden' slaat eerder op het gebruik en het beheer van natuurlijke hulpbronnen (biomassa) en is geen afspiegeling van alle mariene hulpbronnen. Een andere indicator zou kunnen zijn: de visbestanden, de evolutie van bedreigde soorten...	Er kunnen momenteel geen betere indicatoren opgenomen worden en dit om verschillende redenen:

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)	In België wordt er als antwoord op de doelstellingen van de nationale strategie voor biodiversiteit verder gekeken dan de beschermde gebieden van de Natura 2000-sites omdat die oppervlakte onveranderlijk blijft. Er zou beter gebruik gemaakt worden van het aandeel landoppervlakte dat wordt beheerd met het oog op natuurbehoud (waaronder de beheerseenheden van Natura 2000 die aan die doelstelling voldoen) in aantal sites, in oppervlakte van de sites en in aandeel landoppervlakte dat wordt beheerd met het oog op natuurbehoud.	- Ze zijn in ontwikkeling. Dat is bijvoorbeeld het geval voor de indicatoren van de goede milieutoestand van de Europese zeeën, die ontwikkeld worden binnen de Kaderrichtlijn mariene strategie. Wanneer die indicatoren ontwikkeld zullen zijn, zou een van hen de indicator met betrekking tot het 'aandeel vissoorten binnen duurzame referentiewaarden' kunnen vervangen.
ICDO (schriftelijk)	De indicatoren zijn niet altijd geharmoniseerd op Belgisch niveau en het ligt soms gevoelig om een EU-indicator te nemen.	- Er bestaan maar één of twee gegevens in het kader van specifieke studies, maar er is momenteel geen opvolging voorzien. Dat is bijvoorbeeld het geval voor de versnippering van de ecosystemen (betere indicator dan het aandeel bebouwde oppervlakte) en de winter- en seizoensgebonden sterfte van honingbijen (betere indicator dan de index van de populatie weidevogels).
ICDO (schriftelijk)	Op Europees niveau bestaan er werkzaamheden over de biodiversiteitsindicatoren die regelmatig bijgewerkt worden om een antwoord te geven op de doelstellingen van de Europese strategie voor biodiversiteit. Er zijn ook werkzaamheden aan de gang op Europees en Belgisch niveau om de ecosystemen en ecosysteemdiensten in kaart te brengen.	- Er werd een indicator ontwikkeld, maar de opvolging is nog niet geregeld. Dat is bijvoorbeeld het geval voor het aandeel van het beschermde gebied " <i>aan de hand van representatieve en onderling goed gelinkte ecologische netwerken van zones die efficiënt en rechtvaardig evenals met andere efficiënte maatregelen per zone beschermd worden</i> " dat voor de eerste keer berekend werd om een baseline op te stellen in het kader van een doelstelling voor 2020, maar waarvan de opvolging nog niet geregeld is. Die indicator zou het aandeel landoppervlakte in het Natura 2000-gebied moeten vervangen.
ICDO (schriftelijk)	Er werden voorstellen gedaan om indicatoren toe te voegen die de volgende onderwerpen weerspiegelen: vernietiging, versnippering van de habitats (% van een betrokken oppervlakte, en tempo waarin het fenomeen vordert); verbondenheid van de ecosystemen, bosoppervlakte, aantal dammen. Maar ook de inspanningen in de visserij, biologische invasie (aantal soorten van de IAS-lijst -invasieve alien species- op het grondgebied, betrokken oppervlakten, kosten van de biologische invasie); vervuiling zoals de bijdrage van stikstof en/of fosfor (eutrofiëring, dystrofiëring); toestand van de intraspecifieke diversiteit (index van genetische diversiteit); verandering van de genetische diversiteit van gedomesticeerde dier- en plantsoorten, verandering van het statuut van bedreigde soorten.	- Bepaalde indicatoren zijn nog niet voorhanden maar zouden ontwikkeld moeten worden om alle problematieken met betrekking tot biodiversiteit te bestrijken. Dat is bijvoorbeeld het geval voor invasieve soorten.
ICDO (schriftelijk)	Een van de doelstellingen van de nationale biodiversiteitsstrategie en van het strategisch plan 2011-2020 van het verdrag inzake biodiversiteit is erop gericht biodiversiteit in de nationale boekhouding te integreren. Er staan werkzaamheden op stapel die zouden kunnen bijdragen aan de uitbreiding van de nationale rekeningen met de milieuthema's.	In het rapport werd vermeld dat er een analyse zou moeten worden gemaakt van de relevantie van en de wijze waarop de biodiversiteit in de nationale rekeningen kan opgenomen worden om te voldoen aan doelstelling 5.11 van de Nationale biodiversiteitsstrategie.
FRDO (schriftelijk)	Ten slotte stellen leden voor om indicatoren toe te voegen die de volgende onderwerpen weergeven : aandeel dier- en plantsoorten dat met uitsterven bedreigd wordt; impact van onze consumptie- en productiepatronen op de landen van het Zuiden, alsook op de verandering van het bodemgebruik buiten het Belgisch grondgebied; biologische landbouw.	De indicator aandeel 'landbouwoppervlakte in biologische landbouw' werd toegevoegd aan de lijst van aanvullende indicatoren naast het bbp.

2.4.10. Economisch kapitaal

Tabel 12

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
FRDO (schriftelijk)	Leden stellen voor om indicatoren toe te voegen die de volgende onderwerpen weergeven: financiële speculatie; ethische investeringen; marktaandeelen van goederen en diensten gecertificeerd door systemen voor de certificering van duurzaamheid die op onafhankelijke wijze gecontroleerd worden.	Een aantal van deze indicatoren zijn moeilijk precies te definiëren (vb. financiële speculatie). Er moeten ook keuzes gemaakt worden om het aantal indicatoren per thema te beperken.

2.4.11. Mobiliteit en vervoer

Tabel 13

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)	Voorstel van opvolgingsindicatoren van de LTV 2050 met betrekking tot het gebruik van de verschillende vervoerswijzen (modaal aandeel van het openbaar collectief personenvervoer; modaal aandeel van de spoor- en waterwegen voor het goederenvervoer) naar aantal afgelegde km, aantal reizigers/km of ton/km, voorgesteld in de vorm van cirkeldiagrammen.	De belangrijkste informatie is het sterk overheersend modaal aandeel van de wagen en de vrachtwagens. Die indicator werd dus gekozen. Er moet opgemerkt worden dat het modaal aandeel van het collectief personenvervoer (of de spoor- en waterwegen voor het goederenvervoer) de exacte aanvulling vormt van het modaal aandeel van de wagen (van het wegvervoer).
ICDO (schriftelijk)	Is de lengte van het spoornet een goede maatstaf voor de toegang tot het openbaar vervoer? Een potentiële indicator met betrekking tot het aantal gebruikers zou waarschijnlijk relevanter zijn.	De indicator over de spoorwegen werd geschrapt. Er is onderzoek lopende om een indicator te identificeren voor de toegang tot het openbaar vervoer (zie 3.2.2.1 in het rapport).
ICDO (RT) en FRDO (schriftelijk)	In afwachting van de publicatie van een meer volledige indicator over congestie die regelmatig bijgewerkt wordt, zou het beter zijn om een indicator over het wagenpark te gebruiken. Een indicator kan ook ontwikkeld worden over de economische kosten van congestie? Desnoods enkel de werkzaamheden vermelden die het FPB heeft gedaan. De gegevens om een dergelijke indicator te ontwikkelen, zijn voorhanden in de big data.	De omvang van het wagenpark is maar een van de vele factoren die een invloed hebben op de congestie. De berekening van de congestiekosten steunt op een groot aantal hypothesen, en stemt daarom niet overeen met de kwaliteitscriteria voor statistieken.
FRDO (schriftelijk)	Ten slotte stellen leden voor indicatoren toe te voegen die de volgende onderwerpen weergeven: gebruikers van het openbaar vervoer (m/v); carpooling en bedrijfswagens (m/v); personen betrokken bij een verkeersongeval als slachtoffer of dader naar vervoermiddel (m/v); zwaargewonden (m/v); verplaatsingstijd in het kader van werk en zorg (m/v).	Er moeten keuzes gemaakt worden om het aantal indicatoren per thema te beperken.

2.5. Presentatie van de indicatoren

Dit punt herneemt de commentaren gekregen als antwoord op vraag 7 van kader 1.

Auteur	Opmerkingen	Antwoord
FRDO (schriftelijk)	In de presentatie van de indicator stelt de ledengroep voor om de waarden op de Y-as te beperken tot het waargenomen of waarschijnlijke minimum en maximum om zo de evolutie van de waarden beter te kunnen visualiseren.	De verticale as van de grafieken werd aangepast om een beter beeld te geven van de evolutie van de indicatoren, waarbij de belangrijkste boodschap van de grafiek in rekening gehouden wordt.

2.6. Lijst van hoofdindicatoren

Dit punt herneemt de commentaren gekregen als antwoord op de vragen 8 en 9 van kader 1.

Het voorlopig rapport dat ter raadpleging werd voorgesteld, bevatte een lijst van hoofdindicatoren, waarin één indicator per thema was opgenomen. Na de raadpleging werd er besloten een dergelijke lijst niet meer op te nemen in dat rapport. Door één indicator per thema te selecteren wordt de nadruk op een bepaalde problematiek gelegd en het belang van andere problematieken mogelijks ongewild geminimaliseerd. Die keuze is niet politiek neutraal, zoals werd onderstreept in de opmerkingen hieronder tijdens de raadpleging met de ICDO en de FRDO. Er werd evenwel beslist voorstellen te doen tijdens het parlementair debat waarin de wet voorziet, zodat het parlement hierover een debat kan voeren.

Er is dus geen specifiek antwoord op de opmerkingen die over dit onderwerp zijn ontvangen tijdens de raadpleging.

Tabel 14

Auteur	Opmerkingen
ICDO (schriftelijk & RT) en FRDO (schriftelijk)	Het lijkt weinig doeltreffend om een hoofdindicator per thema voor te stellen omdat een afweging maken op dat niveau, zeer moeilijk is en de keuze van die hoofdindicator een beleidsdaad wordt. Aangezien bepaalde thema's verschillende dimensies samenbrengen, kan men zich immers vragen stellen bij de keuze van bepaalde indicatoren als hoofdindicatoren.
	De ledengroep vraagt dat de methodologie achter de keuze niet enkel beter wordt omschreven en transparanter wordt, maar ook dat ze deel uitmaakt van de aspecten waarover gedebatteerd wordt. Er had ook een compositie indicator opgesteld kunnen worden om alle indicatoren van een thema weer te geven.
ICDO (schriftelijk)	De hoofdindicatoren moeten een afspiegeling zijn van de wereldwijde nationale grenzen die overschreden dreigen te worden.
ICDO (RT)	Het voordeel van dit beperkt aantal is dat een voorstel aan het parlement voorgelegd kan worden waarop de parlementairen kunnen reageren. Het zijn de parlementsleden die zich moeten uitspreken over de manier waarop de lijst verder ontwikkeld moet worden met het oog op het volgende rapport.
ICDO (schriftelijk)	Ik waardeerde in het bijzonder het feit dat de voorgezette opleiding werd gekozen als hoofdindicator voor het thema 'opleiding en vorming'.

Auteur	Opmerkingen
ICDO (schriftelijk) en FRDO (schriftelijk)	Drie voorbeelden waar de keuze van de hoofdindicator in vraag gesteld wordt: (1) de keuze van de BKG-emissies als hoofdindicator voor 'milieu en klimaat' (hierdoor dreigen andere problemen zoals de luchtvervuiling en de schadelijke gevolgen ervan voor de gezondheid op de achtergrond te raken), het voorstel om bepaalde thema's op te splitsen zou het makkelijker moeten maken de hoofdindicatoren aan te duiden en ze relevanter te maken; (2) de indicator reizigers/km zou de hoofdindicator moeten zijn van het thema 'mobiliteit en vervoer'. De eerste uitdaging bestaat erin de transportvraag terug te dringen, aangezien de alternatieve vervoerswijzen niet in staat zijn een groot deel van het huidige wegverkeer op te vangen; en (3) de voorgezette opleiding om het thema 'opleiding en vorming' te vertegenwoordigen. De ledengroep stelt voor het opleidingsniveau van jongeren als alternatief te gebruiken.

3. Bibliografie

BS (2014). *Wet van 14 maart 2014 tot aanvulling van de wet van 21 december 1994 houdende sociale en diverse bepalingen met een set aanvullende indicatoren voor het meten van levenskwaliteit, menselijke ontwikkeling, de sociale vooruitgang en de duurzaamheid van onze economie*. Belgisch Staatsblad, 04/04/2014, pp. 29255-29256.

INR/FPB. (2016a). *Aanvullende indicatoren naast het bbp*. Instituut voor de Nationale Rekeningen/Federaal Planbureau. Brussel: Federaal Planbureau. www.plan.be.

INR/FPB. (2016b). *Databank van de aanvullende indicatoren naast het bbp*. Instituut voor de Nationale Rekeningen/Federaal Planbureau. Brussel: Federaal Planbureau. www.plan.be.